

vegben”, folyamatszerűségében, egymásra vonatkoztathatóságában. Még egy, a magyar germanisztika igen fontos eleme bukik ki a dolgozatokból. A tanulmányok bibliográfiai függeléke a különféle egyetemi sorozatok, kiadott doktori disszertációk teljes, kronológiai rendbe szervezett címléírásával szolgál. Az érdeklődő így maga rekonstruálhatja a különféle sorozatok tematikáját, illetőleg az egyetemi műhelyek irányultságát. S bár bizonyos kötetek (mint például a debreceni Német Filológiai Tanulmányok, a budapesti Germanistisches Jahrbuch DDR-UVR vagy éppen a Berliner Beiträge zur Hungarologie) analitikus föltárása elmarad, az első tanulmány jegyzeteiből a kötetek anyaga ugyan nem állítható össze teljesen, a közreműködők munkásságának ismertetésekor mégis fény deríthető a legfontosabb közleményekre. Szász Ferenc jó bibliográfus, problémaérzékeny tudománytörténész: bibliográfiai elrendezésének, „megszerkesztettség”-nek, értekezései problémaközpontúságának köszönhetően a tanulmány és a tanulmányt részint magyarázó, részint kiegészítő bibliográfia együtt ígéri és teljesíti a magyar germanisztika történeti vázlatára irányuló kutatás elvégzését, beleértve az előzmények értelmezését, értékelését. A harmadik tanulmány pedig egy igen jelentős és Magyarországon (általában: Kelet-Közép-Európában) sokat fordított, adaptált, ismertetett költő, Heinrich Heine utóéletének rajzával egyben a német-magyar szellemi kapcsolatok változó intenzitású rajzát adja, esettanulmányt és bibliográfiai fölmérést: a magyar irodalom recepció-s módszerének egy jellegzetes példáját kapjuk (hiszen Heinéről sokan sokfélét sok helyre írtak, sok önálló kötete jelent meg), ezen kívül a Heine-befogadás állomásai jelzik a világirodalmi érdeklődés változásait is (mikor volt a recepció a legjelentősebb, mikor szorult vissza). Így Szász Ferencnek bibliográfiái, lábjegyzetei nemcsak alaposságukkal tűnnek ki, hanem azzal a nem eléggé megbecsülhető jellemzőjükkel is, hogy „funkcionálisak”, illetőleg a leginkább azok, hiszen nem egyszerűen „pusztán” informálnak, hanem alátámasztják a főszöveg érvelését, igazolják az ott kifejtett

mondandót. Jóleső érzés mainapság szemlélni és értékelni ezt a típusú filológiai apparátust, hiszen a filológiai (ezen belül bibliográfiai) munka értékelésében problémák mutatkoznak. Szász Ferenc egyszerre bibliográfus, germanista és tudománytörténész, mindazonáltal éppen funkcionális szemlélete eltávolítja a valóban elavultnak mondható pozitivistá irodalomtörténettől. Egyben példát mutat arra, hogy a följebb említett részdiszciplínákat fölhasználva miként lehet (és érdemes) szólni a magyar tudomány külföldi érdeklődőihöz.

FRIED ISTVÁN

Németek Budapesten. Szerk.: HAMBACH Vendel Bp. 1998. Fővárosi Német Kisebbségi Önkormányzat, 473 l., ill.

A hazánkban élő nemzeti kisebbségek történetének, kultúrájának, nyelvének kutatása nagy lendületet vett az utóbbi években. Természetesen az egyes népcsoportok tagjai járnak ebben az élen. A magyarországi németek képviselőinek (történészek, nyelvészek, irodalmárok) hosszabb – rövidebb tanulmányaiból válogatott és szerkesztett egy kötetet Hambach Vendel, aki 1995 és 1998 között a Fővárosi Német Kisebbségi Önkormányzat elnöke volt, és ma is a Német Kultúregyesület vezetője. Évtizedek óta dolgozik a népcsoport „szolgálatában” és amint előszavában megjegyzi, régi vágya volt egy ilyen könyv megjelentetése.

A hazai németek valóban jelentős szerepet játszottak nemcsak a főváros, hanem az ország tudományos, gazdasági és kulturális életében is, elég ha Semmelweis Ignácra, a tudós orvosra, Ybl Miklósrá, az operaház és Steindl Imrére, az országház tervezőjére, Erkel Ferencre, a „legmagyarabb” zeneszerzőre gondolunk, vagy éppen nyomdászokra, könyv- és lapkiadókra (Emich, Trattner, Heckenast), írókra és újságírókra (Toldy /Schedel/ Ferenc, első magyar irodalomtörténetünk írója, vagy Mátray /Rothkrepl/ Gábor, a *Regélő* szerkesztője), akiknek neve összeforrt a magyar szellemi élettel.

Ez a tanulmánykötet felvázolja a magyarországi németek Pest-Buda és Budapest főváros-sá alakításában, kulturális és tudományos fel-emelkedésében végzett munkáját. Nyolc részre tagolódik: történeti áttekintést ad a pest-budai „svábok”-ról, a kezdetektől egészen napjainkig, a mai önkormányzatok megalakításáig, szól gazdasági szerepükről, egyházi életükről, egyesületeikről, színházukról, iskoláikról etc. Igyekszik minél több oldalról bemutatni a fővárosi német polgárság arculatát, szellemi életét a magyar nemzettel való együttélés keretein belül. A kötet alapgondolata az, hogy bemutassa a népcsoport magyar haza iránti szeretetét, hűségét és hangsúlyozza kultúráközvetítő szerepét. A német ajkú polgárok alkották legnagyobb nemzetiségi csoportunkat – hiszen az 1830-as években Pest-Buda lakosságának többségét számlálták – a három nagy betelepítési hullám után.

Emeljük ki a könyv számunkra legfontosabb fejezetét, amely a kultúrával foglalkozik és bemutatja a nyomdákat, könyvkereskedéseket, sajtó- és könyvkiadást, irodalmat, színházi életet. Soós István nyomdatörténeti vázlata rövid áttekintést ad az 1472-ben ide települt Hess András műhelyétől (ahol a *Chronica Hungarorum*ot nyomtatták) a Franklin-Társulatig (1873), amely a Landerer-Heckenast utóda volt. Kicsit bővebben ír a német könyvkereskedőkről, akik nemritkán kiadók is voltak, pl. a 19. században a Mainzból érkezett Hartleben Konrád Adolf, aki reformkori nagyjaink (Bajza, Eötvös, Kemény etc.) műveit is kiadta, vagy Emich Gusztáv, aki az 1840-es években Csokonai és Petőfi verseit, továbbá a *Honderű* és az *Új Magyar Múzeum* c. folyóiratokat jelentette meg. A Weingand-Eggenberger üzlet Eggenberger József vezetésével a 19. század elején Pest-Buda legnagyobb könyvkiadója és könyvesboltja, a magyar írók kedvelt találkozóhelye volt. Ne felejtsük el Heckenast Gusztávot sem, aki éppoly lelkesedéssel és szép kivitelben adott ki magyar, mint német és osztrák munkákat, s az írók mecénása is volt. Szintén Soós István tollából értesülünk a hazai német sajtótörténetről. Érdekes módon a reformkori

magyar nyelvű sajtó felívelésével egyidejűleg működtek a legjobb német nyelvű lapok is hazánkban (*Ofner*- majd *Ofner und Pester Zeitung*, az irodalmi *Iris* és egymás után a sokoldalú *Pannonia*, *Der Spiegel*, *Der Ungar*, amelyek a magyar irodalmi és színházi életéről is tudósítottak, valamint magyar alkotók műveit is hozták, német fordításban. Ezek a lapok csak néhány évig működtek és szinte követték egymást. A leghosszabb életű az *Ofner-Pester Zeitung*, amely ezen a néven fél évszázadig, 1845-ig állt fenn és a *Pester Lloyd*, amely közel száz évig, 1854-től 1945-ig szolgálta az olvasókat.

Két folyóiratot külön is kiemel a kötet, az egyik a *Sonntagsblatt*, a két világháború között jelent meg, Bleyer Jakab kiadásában és szerkesztésében és a *Vasárnapi Újság* német nyelvű párjaként értékelhető. A másik a *Deutsche Zeitung* (1840–1844) egészen más szellemiségű volt, a „birodalmi német követeléseknek kellett eleget tennie”. A két lapról Pál Vince és Szabó Dezső elemzését olvashatjuk. Az 1945 előtti tudományos dokumentációról Szabó Dezsőtől, az ezt követő időszakról Manherz Károlytól kapunk rövid áttekintést. Napjaink német nyelvű sajtóját Schuth János, a *Neue Zeitung* főszerkesztője vázolja. Érdekes képet mutat, ha ezt összevetjük a 19. századi helyzetről írottakkal.

Nagy múltra tekint vissza a hazai német nyelvű színjátszás és zenekultúra. Már 1774-ben játszottak a Rondellában, s 3 évvel később a Várszínház 1200 főt fogadott be nézőterére. A Pesti Német Színház fénykorát Klemm László szerint, 1812 és 1847 között élte. Ez a színház már 3500 férőhellyel „monumentálisnak” számított a korban, a Gizella téren (mai Vörösmarty tér) állt, amíg egy tűzvész el nem pusztította. A német és osztrák szerzők mellett magyar darabokat is játszottak fordításban, sokszor magyar nyelvű betétekkel, dalokkal színezve. Az 1837-ben megnyílt Pesti Magyar Színház, a későbbi Nemzeti, nagy vetélytársat jelentett. A fenntartásról, műsortervekről is közöl adatokat a cikk írója. Szász Ferenc a magyarországi német írókat-költőket mutatja be az 1850 és 1945 közötti időszakból, akik ma-

gyar alkotókat is fordítottak németre, ezzel is népszerűsítve irodalmunkat külföldön.

A *Németek Budapesten* szép kivitelű, igényes tanulmánykötet, 1998-ban jelent meg és egy évvel később néhány új írással kiegészítve, németül is olvashattuk. A magyar és német kiadás végén találunk egy rövid életrajzgyűjteményt („Ki kicsoda a fővárosi németiségben”) és a téma válogatott bibliográfiáját is tanulmányozhatjuk. Régi és mai fotóillusztrációk segítségével végigkísérhetjük az elmondottakat. Az „enciklopedikus” igényű munka a szerkesztő reményei szerint folytatódik majd.

MUTH ÁGOTA GIZELLA

Știrban, Sofia: Din istoria hârtiei și filigranului: tipografia românească a Bălgradului (sec. XVII). Alba Iulia 1999. Universitatea „1 Decembrie 1918”, 178 l. /Bibliotheca Universitatis Apulensis 3./

A most megjelent könyv újabb, örvendetes bizonyítéka a Romániában folyó papírtörténeti kutatásoknak. Sofia Știrban, aki a gyulafehérvári Muzeul National al Unirii (Alba Iulia) mellett működő országos restauráló központnak munkatársa, könyvét a 17. század folyamán Gyulafehérvárott nyomtatott román könyvek papírjáról és vízjeleiről írta.

A vízjelek rendszeres kutatásának két módja van: vagy a nyomda felől megközelítve, amikor egy régi nyomda kiadványait, vagy kiadványainak csoportját tekinti át a kutató, vagy a papírmalom felől megközelítve, amikor a malom termékeit kutatja fel bizonyos, körülhatárolt földrajzi térségben. Sofia Știrban munkája jellegéből adódóan az előbbi megközelítést választotta – a Múzeum Könyvtárának régi könyv anyagából a 17. században Gyulafehérvárott készült román nyomtatványokra összpontosította figyelmét.

Könyve kutatási beszámoló is egyúttal. A 17. századi gyulafehérvári nyomtatványok restaurálása során a kutató nemcsak a papír konserválására fordított gondot, hanem megkísérelte

a nyomtatópapírok azonosítását és datálását is. Amint a szerző bevezetőjében elmondja, a régi könyveken végzett laboratóriumi vizsgálatok kedvező alkalmat nyújtottak arra is, hogy több oldalról elemezzék a sokszor nemcsak javításra, hanem datálásra is váró írott és nyomtatott dokumentumokat. A Muzeul Unirii könyvtárában lévő régi könyveket restaurálva lehetőség kínálkozott a tinta és a papír beható vizsgálatára, amelynek eredményeit azután bizonyos nyomtatott és kéziratok könyvek datálására fel is lehetett használni. A nyelvi, tipográfiai és könyvdíszítési ismereteket tehát kiegészítették a laboratóriumi vizsgálatok eredményével, így módon tisztázva bizonyos olyan, kulturális téren megnyilvánuló kapcsolatokat, amelyek egyébként nem voltak ismertek.

Hogy a hasonló kérdésekkel foglalkozó kutató, vagy még inkább a jövőbeni kutató az összefüggéseket világosabban lássa, a szerző olyan fejezeteket is beiktatott köteté elejére, amelyek új eredményeket nem tartalmaznak, hanem csak rövid vázlatát adják pl. a papírtörténetnek, a vízjelekkel való datálás lehetőségeinek. Egy másik fejezetet a mai Románia területén működő korai erdélyi és havasalföldi, moldvai papírkészítés történetének szentel, különös hangsúllyal a hazai (helyi) papírszerzésre, tehát az Erdélyben a 17. század során tevékenykedő papírmalmokra és ezek kapcsolatára a század folyamán Gyulafehérvárott működő nyomdákkal.

A szerző kiemeli azt az összefüggést, amely a fejedelmek által pártolt könyvnyomtatás és az – ezt kiszolgáló – papírmalom-alapítások közt megnyilvánul. Tény, hogy a 16. századi malmok közül (brassói, kolozsmonostori, szebeni) a 16–17. század fordulójára már egy sem működött. Az új század első évtizedeiben a nyomdák kénytelenek voltak behozatalhoz folyamodni, beszercei, brassói vagy szebeni kereskedők közvetítésével vagy közvetlen beszerzéssel.

Ez a fejezet tehát összefoglalja az Erdélyben a 17. század során működő papírmalmokat: ezek közül az első az I. Rákóczi György által 1637-ben alapított lámkeréki (Lancrăm)